

Edviye-i Müfrede Adlı Eserde Bâh ve Kullanılan İlaçlar

Sexual Health and Medicines Used in *Edviye-i Müfrede*

Zehra GENÇEL EFE

Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları, Çorum,
Türkiye

Department of Islam History and
Arts, Hitit University, Faculty of
Theology, Çorum, Turkey

Geliş Tarihi/Received: 02.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 31.08.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 31.01.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Zehra GENÇEL EFE
E-mail: zehra.gencelefe@gmail.com

Atf: Gençel Efe, Z. (2024). *Edviye-i Müfrede* Adlı Eserde Bâh ve Kullanılan İlaçlar. *Turcology Research*, 79, 22-29.

Cite this article as: Efe, Z. G. (2024). Sexual Health and Medicines Used in *Edviye-i Müfrede*. *Turcology Research*, 79, 22-29.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ÖZ

Bahnâmeler/cinsel sağlık kitapları; eski medeniyetlerden itibaren ele alınmış, başlangıçta tıbbi eserler içinde yer alırken, ilerleyen zamanlarda müstakil bölümler ve kitaplar olarak yazılmıştır. Bahnâme türü eserlerden telif ve tercüme çok sayıda kaynak mevcuttur. Bunlar, dönem dönem birçok bilim dalı ile ilişkili olmasından dolayı, hacimli ve ansiklopedik boyutlar kazanmışlardır. Aynı zamanda alanla doğrudan veya dolaylı ilişkisi olan anatomi, farmakoloji, botanik, zooloji ve edebiyat gibi birçok disiplinle ele alınmışlardır.

Müstakil eserler yanında, tıba dair kaleme alınan gerek “künaş” ve “cami” türü ansiklopedik eserlerde gerekse “edviye”, “akrâbâzîn” gibi adlarla anılan ilaç kitaplarının içinde de bâh/cinsellik konusuna yer verilmiştir. Osmanlı döneminde kaleme alınan ve ilk Türkçe tıp eserleri arasında bulunan Geredeli İshak b Murâd’ın kitabı *Edviye-i Müfrede*’si bunlardan biridir. *Edviye-i Müfrede* iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım basit ilaçlara ayrılmıştır. Kitapta toplamda 260 müfred ilaçtan söz edilmektedir. Bunlardan bitkisel olanlar 202 adet, hayvansal ilaçlar 42 adet, kimyasal ilaçlar ise 15 adettir. Alfabetik sırayla ele alınan bu ilaçların, ayrıca sıralanan 57 şikâyet ve hastalıkta da ne şekilde kullanılacakları tarif edilmiştir. İkinci kısım ise hastalıkların anlatıldığı özet bir tıp kitabı niteliğindedir. İkinci kısım, bu alandaki sorunlar için bir bölüm ayrılmış olmasının yanında, birinci kısımda ilaçlardan bahsedilirken de bunlardan ortaya çıkan sorunlara iyi gelenlere değinilmiştir. Mesela etler bahsinde, tüm balıkların cinsel isteği arttırdığı belirtilmiştir.

Bu çalışmada, tıbbın önemli dallarından biri olan ve kadim medeniyetlerden itibaren önemsenen cinsel sağlık konusunun, sadece genel tıp eserleri ve müstakil bahnâmeler içinde değil, ilaçlara dair eczacılık kitapları içinde de geniş yer aldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bâh konusunun tarihin her döneminde önemini koruduğu görülmüştür. *Edviye-i Müfrede*’de sadece bu alana dair ilaçlar verilmekle kalmamış, geniş olarak bahnâme konusu da işlenmiştir. Kendisinden önce ve kendi zamanında kaleme alınan tıp eserlerindeki ilaçlar ve diğer tedavi yöntemleriyle büyük oranda benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu durum ise klasik dönem eserlerindeki bahnâmelerden bu dönemde de yaygın olarak yararlanıldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bahnâme, Cinsel Sağlık, Geredeli İshak, Edviye-i Müfrede, Müfred ilaç, Mürekkebe ilaç

ABSTRACT

The subject of bâh has been discussed since ancient civilizations; while it was included in medical works or as separate chapters at the beginning, it was written as a book later on. There are many sources of copyright and translation for such works. These have gained voluminous and encyclopedic dimensions due to being associated with many disciplines from time to time. At the same time, they have been discussed with many disciplines such as anatomy, pharmacology, botany, zoology, and literature, which are directly or indirectly related to the field.

In addition to the individual works, the subject of bah is included in both the künaş and cami’ type encyclopedic works on medicine, as well as in the medicine books called edviye and kinzin. Geredeli İshak b. Murad’s *Edviye-i Müfrede*, which was written in the Ottoman period and is among the first Turkish medical works, is one of them. *Edviye-i Müfrede* consists of two parts. The first part is devoted to simple drugs. A total of 260 curriculum drugs are mentioned in the book. Of these, there are 202 herbal drugs, 42 animal drugs, and 15 chemical drugs. These drugs, which are discussed in alphabetical order, are also described in terms of how they will be used in the 57 complaints and diseases listed. The second part is a summary medical book about diseases. In addition to the fact that a section is reserved for sexual problems in the second winter, while the

drugs are mentioned in the first part, the ones that are good for sexual problems are also mentioned. For example, when it comes to meats, it is stated that all fish increase lust.

In this study, it has been tried to reveal that sexual health, which is one of the important branches of medicine and has been given importance since ancient civilizations, has a wide place not only in general medical works and independent bahnâmes but also in pharmacy books on drugs. It has been seen that the subject of bah has maintained its importance in every period of history. In *Edviye-i Müfred*, not only drugs related to this field were given, but the subject of bahnâme was also discussed extensively. It is seen that it has a great similarity with the drugs and other treatment methods in the medical works written before him and in his own time. This shows that the bahnâmes in the works of the classical period were also widely used in this period.

Keywords: Bahnâme, Sexual Health, Ishaq of Gereede, Edviye-i Müfred, Simple Medicine, Compound Medicines

Giriş

Tıp tarihinin ilk dönemlerinden günümüze kadar gelen uzmanlaşma alanlarına bakıldığında, bahnâmelerin ilk sıralarda bulunmakta olduğu görülecektir. Başlangıçta künnâş ve camî adıyla anılan ansiklopedik tıp kitapları içinde birer bölüm halinde yaygın şekilde var olan bâh/cinsellik konusu, zamanla müstakil eserler verilmesiyle gelişim göstermiş ve tıp tarihi çalışmaları arasında önemli yer edinmiştir. Cinsel sağlığa dair bilgiler içeren bahnâmelerde anatomi, hastalıklar, dikkat edilmesi gereken konular, hastalık hallerinde kullanılması gereken ilaçlar, cinsel isteği arttıran ve azaltan durum ve ilaçlara yer verilmiştir. Bahnâmelerde ayrıca aile kurumu, evlilik, nikâh, hamilelik, hamileliği kolaylaştıran ve engelleyen tedbirler, bu süreçte meydana gelen sorunlar, yeni doğan çocukların tıbbi bakımı ve yetiştirilmesi gibi konulara da temas edilmiştir.

İslam tıp tarihinde, genel tıp kitapları yanı sıra, önemli bir eser türü olan “edviye” ve “akrâbâzîn” adlarıyla bilinen ilaç ve eczacılığa dair kitaplar da bahnâme konularına değinmişlerdir. Müfred (basit) ve mürekkeb (bileşik) ilaçların terkip, kullanım ve etkilerine yer veren bu eserler, aynı zamanda hastalıklara da değinmektedir. Osmanlı döneminde kaleme alınan ve ilk Türkçe tıp eserleri arasında sayılan İshak b. Murâd'ın (14. yüzyıl sonu – 15. yüzyıl başı) kitabı *Edviye-i Müfred* bunlardan biridir. *Edviye-i Müfred* iki kısımdan oluşmaktadır. Kitabın ilk kısmında basit ve bileşik ilaçlar, ikinci kısmında hastalıklar ve bu hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlar ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde bileşik ilaç formlarından da bahsedilmiştir. Bu yönüyle ikinci kısım özet bir tıp kitabı niteliğindedir. *Edviye-i Müfred*'de birinci bölümde ilaçlar alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Çalışmamızda birinci kısımda verilen ilaçların bâh konusuna dair olanları ele alınmış, ikinci kısımda yer alan ve bahnâme kapsamına giren konulara da yer verilmiştir. Tıbbın önemli dallarından biri olan ve kadim medeniyetlerden itibaren önemsenen cinsel sağlık konusunun, sadece genel tıp eserleri ve müstakil bahnâmeler içinde değil, ilaçlara dair eczacılık kitapları içinde de geniş yer aldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bâh konusunun tarihin her döneminde önemini koruduğu görülmüştür. *Edviye-i Müfred*'de sadece bu alana dair ilaçlar verilmeyle kalmamış, geniş olarak bahnâme konusu da işlenmiştir. Kendisinden önce ve kendi zamanında kaleme alınan tıp eserlerindeki ilaçlar ve diğer tedavi yöntemleriyle büyük oranda benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu durum ise klasik dönem eserlerindeki bahnâmelerden bu dönemde de yaygın olarak yararlandığını göstermektedir.

Eczacılık kitapları arasında yer alan ve İshak b. Murâd ile hem dönem hem de coğrafya olarak yakın olan Konyalı Hekim Hacı Paşa'nın *Şifâ'ü'l-eskâm* ve *Devâ'ü'l-âlâm* adlı eseri ile büyük benzerlik göstermektedir. Bazı ilaçlar ve tedaviler Hacı Paşa ile karşılaştırılmıştır. Hacı Paşa'nın eserinin ilaçlarla ilgili olan bölümünün Endülüslü Botanik âlimi İbnü'l-Baytâr'ın (öl. 646/1248) *El-Câmi' Li-müfredâti'l-edviye ve'l-ağziye* adlı eserinin tercümesi olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu dönem eczacılık kitaplarındaki cinsel sağlık ve bu alanın ilaçlarının birbirine benzediği söylenebilir. Her üç âlimin de eserlerinde temel olarak İbn Sînâ'dan etkilendiği göz önüne alındığında, bu çalışmaların klasik dönem İslam tıbbını yansıttığı kabul edilmektedir.

İslam Tıp Literatüründe Bahnâmeler

Bahnâmeler Arapçada “şehvet” anlamına gelen “bâh” kelimesinden isim alan eserlerdir. İslam'dan önce Mezopotamya'da ve Hititler ile başlamış, Eski Yunan biliminde de büyük gelişme kaydetmiştir. Antik Yunan'da bu alanda yer alan sağlıkla ilgili olan temel konular, tıbbın bir kolu olarak kabul edilmiş, müstakil eserler verilmiştir. Philumenos, Galen ve Efesli Rufus, bahnâme alanında çalışmış ve müstakil eserler vermiş bilim adamlarından bazılarıdır (Bayat, 2009: 5; Özcan, 1991: 489–490).

Bahnâmeler başlangıçta tıbbi eserler içinde bölümler olarak ele alınırken, ilerleyen zamanlarda müstakil olarak yazılmaya başlamıştır. Bu eserlerden telif ve tercüme çok sayıda kaynak mevcuttur. Bunlar birçok bilim dalı ile ilişkili olmasından dolayı, zamanla hacimli ve ansiklopedik boyutlar kazanmışlardır. Aynı zamanda alanla doğrudan veya dolaylı ilişkisi olan anatomi, farmakoloji, botanik, zooloji ve edebiyat gibi birçok disiplinle ele alınmışlardır (Adıgüzel, 2016: 19–20).

İslamiyet'ten sonra telif ve tercüme eserlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, bahnâmeler de telif ve tercüme edilmeye başlanmıştır. İslam düşüncesi hem Kur'an'da “Biz her şeyi çiftler halinde yaratık.” (Zariyat, 51/49) ayetinin bulunması ve hem de Resulullah'ın (sav) hadis-i şeriflerinde bu konulara dair sorulara toleranslı davrandığının rivayet edilmesi, Müslümanları bu konuda çalışmaya ve eserler vermeye teşvik etmiştir. Müslüman âlimler de Eski Yunan bilimsel bahnâme eserlerini örnek alarak bâh/cinsel alanı, evlilik hayatı ve aile kurumu hakkında son derece açık ve rahat üslupta eserler kaleme almışlardır. Bu konuda eser telif edenler arasında Câbir b. Hayyân, Kindî, Huneyn b. İshak, Kosta b. Lûka, İbn Sînâ, İbn Meymun ve Tifâşî gibi âlimler bulunmaktadır. (Bayat, 2009: 3–6) İslam medeniyetinde

yazılan bahnâmeler üzerinde çalışan Ali Haydar Bayat, 45 adet bahnâme tespit ederken, İlter Uzel bu sayıyı 51'e çıkarmıştır. (Karaman & Az, 2022: 174) Bu sayının, söz konusu alana gösterilen önemi ortaya koymakta olduğunu söyleyebiliriz.

Bahnâmelerin bir kısmında “*Cinsî gücü arttıran hikâyeler*” başlığı altında müstehcen hikâyeler ve pornografik ifadelerin bulunması, cinsel isteği arttırmamasından dolayı tedaviye yardımcı olması amacına matuftur. Ayrıca bu eserler içinde, cinsel kuvveti arttırıcı yöntemler, gıdalar, büyü ve sihirle ilgili işlemler, ilgi arttırıcı tavsiyeler, ilaçlar gibi içeriklerin var olduğu görülmektedir. (Bayat, 2009: 6) Bu yönüyle Uzak Doğu'nun *Kama-sutra* veya *Kokulu Bahçeler*¹ türünden eserlerden farklılık arz etmektedir. Bahnâmeler daha çok sağlığı öne çıkarırken, Kama-sutralar çoğunlukla cinselliği teşvik edici hikâyeler içermesi yönüyle bahnâmelerden ayrılmaktadırlar (Adıgüzel, 2015: 303).

Kıymetli taş uzmanı ve bahnâme yazarı Tunuslu kadı Tifâşî'nin (580-651/1184-1253) *Eş-Şifâ' Fi't-ıbbi'l-müsned* adında genel tıbbî dair eseri, *Nüzhütü'l-elbâb Fimâ lâ Yüced fi Kitâb* adında cinsi sapıklıklara dair bir kitabı ve *Risâle Fimâ Yahtâcü İleyhi'r-ricâl ve'n-nisâ' fi İsti'mâli'l-bâh Mimmâ Yeçdurru ve Yenfa'* adında da bir eseri mevcuttur. Fakat en tanınmış olanı ve *Bahnâme* adı altında birçok tercümesi yapılmış olan eseri, *Rucû'u's-şeyh ile's-sibâh fi'l-kuvveti Ale'l-bâh*'tir. (Kırbiyık, 2012: 149) Söz konusu eserin fihristi bahnâmelerin genel olarak içeriği ve kapsamı hakkında bize bilgi sunmaktadır. Bu eserin birinci bölümünde otuz bab erkeklerle ve ikinci bölümünde otuz bab kadınlara ait olmak üzere bir sistem düzenlenmiştir. Her iki bölüm içinde anatomi ve fizyolojiye değinildikten sonra, cinsel istek arttırıcı ilaçlar, gıdalar, doğum kontrol yöntemleri, evlilik gibi konulara yer verilmiştir (Bayat, 2009: 10-12).

Osmanlı döneminde yazılan ilk bahnâme 1430 yılında kaleme alınmış olan Ali b. İshak'ın *Bahnâme*'sidir. Ali b. İshak'ın II. Murâd (1421-1444, 1446-1451) adına yazdığı eseridir. Bu bahnâme Osmanlı dönemindeki Türkçe telif bahnâmelerin ilki ve en kapsamlı olanıdır. Büyük ölçüde, Tifâşî'nin *Rucû'u's-şeyh ile's-sibâh* adlı eserinden faydalanılmıştır. Kitabın yirmi beş bâbı erkekler ve on beş bâbı kadınlar için bilgiler içermektedir. Bu dönemde bir diğer bahnâme de Salâhaddin tarafından, Saruhanoğlu Ya'kûb b. Devlet (öl. 1428) için yapılmış olan *Bahnâme Tercümesi*'dir. Ali Haydar Bayat, bu eserin, Ebu'l-Muzaffer'in eserinin tercümesi olduğunu düşünmektedir. (Bayat, 2016: 290) Gelibolulu Mustafa Alî tarafından yazıldığı düşünülen *Râhatü'n-nüfus* adlı bahnâme de Osmanlı dönemi eserleri arasında bulunan önemli bahnâmelerdendir. (Adıgüzel, 2015: 309) Musa b. Mesud'un 1425-1450 yılları arasında kaleme aldığı bahnâme, Nisâri'nin istinsah ettiği ve İbn Kemal'in tercümesi olan bahnâme de Tifâşî'nin *Rucû'u's-şeyh* adlı eserine yapılan tercüme arasında sayılabilir. (Bayat, 2009: 15-19) Bahnâmeler 16. yüzyıla kadar aynı usulle yazılmaya devam etmiş, fakat 16. yüzyıldan itibaren bilimsel yönü azalarak daha çok teşvik edici yönleri ağırlık kazanmıştır (Bayat, 2009: 6).

Tek tanrılı dinlerin bâh konusuna yaklaşımı hemen hemen aynıdır. Buna göre cinsel ihtiyacın meşru sınırlar içerisinde ve sağlıklı olarak giderilmesi esas alınmıştır. Yahudilik yasaklanmamış olan hazların özgürce yaşanmasını tavsiye ettiği gibi müntesiplerini de bu ve benzer hazlardan menetmemiştir. Hatta Midraş'a (rabinik öykü) göre ölüp de cennete girildiğinde, Tanrı şöyle diyecek: “Sana meşru haz verecek birçok fırsat tanıdım. Neden bunlardan daha fazla yararlanmadın?” Rabbiler, evliliğin tek düze olmaması, sıkıcılığın giderilmesi için müntesiplerine önerilerde bulunmaktadır. (Kıranatlıoğlu, 2016: 36-38) Hristiyanlıkta ise Yahudiliğin tersine daha kısıtlayıcı bir gelenek meydana gelmiştir. Hristiyanlığın geliştiği Roma topraklarında bu alanda aşırılığın olması, Hristiyanlığın tepki olarak daha kısıtlayıcı bir tavır almasına sebep olmuştur. Kilise babası Augustine (öl. 430) bu eylemin tiksinti verici olduğunu ifade etmiş ve Tanrı'nın neslin devamı için neden daha iyi bir yol yaratmadığına dair kafa yormuştur. Sonunda suçun Tanrı'da değil Âdem'le Havva'da olduğuna dair bir cevap bulmuştur. Augustine'e göre kadın ve erkek başlangıçta, bedenlerini kontrol altında tutabilen zihinsel yaratıklar idi. Cennetteki bu durumları heyecandan uzak, soğukkanlılıkla yapılan bir işti. Ama Âdem ile Havva kendilerini kontrol altına alamamışlar ve günah işlemişlerdir. Augustine bâh konusunu asli günahın bir sonucu olarak kötü bir şey olarak değerlendirmektedir (Kıranatlıoğlu, 2016: 36-38).

İslamiyet ise bu neviden biyolojik ihtiyaçları tatmin etmenin tek meşru yolu olarak evliliği görmekte, dolayısıyla nikâhı tavsiye ve teşvik etmektedir. Kur'an'da, “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten yayan Rabbinizden sakının.” (Nisâ, 4/1) ayetine göre erkek ve kadın arasındaki ilginin kaynağı, kadının bütün insanlığın atası olan ve “bir tek nefis”ten yani Âdem (as)'dan yaratılmış olmasına bağlanmaktadır. (Kıranatlıoğlu, 2016: 110-111) Bu bağlamda sahabe, Resulullah'a bâh alanı ile ilgili kolay soru yöneltebilmişler ve tatmin edici cevaplar almışlardır. Bu cevaplardan yola çıkarak, İslam âlimleri konuyu son derece özgür ifadelerle ayrıntılı olarak ele almakta çekinmemişlerdir. Bahnâmelerin içeriklerine göz atıldığında da bu durum açıkça anlaşılmaktadır. Ne Hristiyanlık ve Yahudilik ne de ilâhî olmayan diğer dinlerde bu konunun bu açıklıkta ele alınmadığı görülmektedir. Hristiyanlık ve Yahudilikte neslin devamı ve bekâret üzerindeki konu işlenirken, İslamiyet'te sağlık, eşlerin uyumu, temel ihtiyaçlar çerçevesinde konu ele alınmış ve tıbbî bilimsel metotlarla işlenmiştir (Gençel Efe, 2019: 29).

Edviye-i Müfrede ve Bâh

Edviye-i Müfrede, İshak b. Murâd tarafından Gerede'de 1389 yılı civarında kaleme alınmış bir eczacılık kitabıdır. Geredeli İshak adıyla da bilinen İshak b. Murâd'ın hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Babasının adının Murâd olduğu, Bayezid devrinde (1389-1403) yaşadığı, Hoca Tabîb adıyla bilindiği, Bursa'da kurulan ve dönemin ilk darüşşifası olan Yıldırım Bayezid Darüşşifası'nda görev yaptığını dair bilgiler bulunmaktadır. Fakat modern araştırmacılar, bu bilgilerin kesin olmadığını ifade etmektedirler (Erdemir, 1996: 30).

Müellif eserinin başlangıcında, Hz. Peygamber'e salât ve selamdan sonra, eserine dair bilgiler vermektedir. Buna göre, eserinde basit ilaçları topladığını; ilaçların mizacı,² özellikleri, fayda ve zararları ile onların ıslah edilmesinden bahsetmekte ve bunları Türkçe kaleme aldığını ifade etmektedir. Yine Gerede'de Arkut Dağı'nda, h. 792 (m. 1390) yılında eserin toplandığını ifade etmektedir (İshak b. Murâd, 2016: 16).

1 Kama Sutra, 300'lü yıllarda Hindistan'da yaşayan filozof Mallanaga Vatsyayana'nın cinsel sağlığa ilgili yazdığı bu addaki kitabıyla ortaya çıkan ve daha sonra Kama Sutra adıyla yazılmaya devam edilen cinsel sağlığa dair eserlerdir.

2 Mizaç, klasik tıpta ahlât-ı erbaanın farklı orandaki karışımının meydana getirdiği şahsiyet tipleri için kullanılan bir terimdir. Dört sıvı ve onlara nispet edilen sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılık şeklindeki nitelikler, İslâm dünyasında mizaç teorilerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Demevî, balgamî, safravî, ve sevdaî terimleriyle ifade edilen

Edviye-i Müfrede iki kısımdan oluşmakta olup, ilk kısım bitkilerden söz ederken, ikinci kısım hastalıkların anlatıldığı özet bir tıp kitabı niteliğindedir. Birinci bölümde ilaçlar alfabetik sıraya göre verilmiştir. İlaçların büyük çoğunluğunun Farsça ve Arapça adları zikredilmiş, Şam bölgesindeki kullanımına değinilmiştir. Bir bitkinin kaç türünün olduğu, mizacının ne olduğu, ilaç olması yanında yemek olarak nasıl pişirildiği, hangi hastalıklara iyi geldiği gibi bilgilere de yer verilmiştir.

Kitapta toplamda iki yüz altmış müfred yani basit ilaçtan söz edilmektedir. Bunlardan bitkisel olanlar iki yüz iki, hayvansal ilaçlar kırk iki, kimyasal ilaçlar ise on beş adetten ibarettir. Alfabetik sırayla ele alınan bu ilaçlar, ayrıca sıralanan elli yedi şikâyet ve hastalıkta da ne şekilde kullanılacakları tarif edilmiştir (Kıran & Kadioğlu, 2022: 8).

İkinci kısımda cinsel sorunlar için özel bir bölüm ayrılmıştır. Ancak, birinci kısımda ilaçlardan bahsedilirken de bunlardan bâh konusuna dair sorunlara iyi gelen bitki ve ilaçlara değinilmiştir. Mesela etler bahsinde, tüm balıkların şehveti artırdığı belirtilmiştir. (İshak b. Murâd, 2016: 17)

Edviye-i Müfrede'de Anatomik Özellikler ve Sorunlar

İshak b. Murâd, *Edviye*'de organların özelliklerine değinerek, mizaç konusunu ve cinsellikte mizacın rolünü ele almıştır. *Edviye-i Müfrede*'ye göre cima, kişinin bünyesinin gücüne bağlıdır. Burada müellif "mizaç" terimini kullanmış olup cinsel organların mizacını hem sağlıkları hem de sorunlarının çözülmesinde izlenecek tedavi yolları açısından önemine değinmiştir. (İshak b. Murâd, 2016: 76) Kadim tıp kültüründe nesnelere soğuk, sıcak, yaş ve kuru özellikleri bulunmakta ve buna da "anâsır-ı erbaa = dört unsur" adı verilmektedir. İslam medeniyetine bu anlayış Antik Yunan kültüründen geçmiştir. Grek düşüncesine göre tanrı gibi ezeli olan ilk madde, arkhe olarak ifade edilmiştir. Bu maddeyi Thales su, Anaximenes hava, Herakleitos ise ateş olarak kabul etmiştir. Empedokles bu üç madde ve toprağın, kâinatın ana maddesini teşkil ettiğini söylemektedir. Aristo dört unsur teorisini sistemleştirmiş ve tabiat bilimlerinde hâkim olmasını sağlamıştır. İbn Sîna "unsur" yerine "ustukus" tabirini kullanmıştır (Karlığa, 1991: 149).

Edviye-i Müfrede'ye göre organların mizacı sıcak-yaş ve sıcak-kuru olmak üzere ikiye ayrılır. Bir kişinin bir organının mizacı işlev ve yapısından belli olur. Eğer sıcak ve yaş ise fizyolojisinin nasıl olduğu ve bu durumun kişiyi nasıl etkilediğine dair bilgilere yer verilmiştir. Buna göre yaşanan sorunlar mizacın sıcaklığına, hafifliği de rutubete delildir. Eğer organların mizacı soğuk ve kuru olursa da farklı sorunlar yaşanabilmektedir. İnsanın sağlığı, verimliliği ve çocuk sahibi olmasının bu mizaç özellikleriyle doğrudan bağlantısı kurulmuştur. (İshak b. Murâd, 2016: 76) Bu organların fizyolojik özelliklerinin bilinmesi gerek eşlerin uyumu ve verimi gerekse de sorunların çözümü açısından önemlidir. Dolayısıyla müellif bu bölümde mizacı ayrıntılı olarak ele almıştır. Hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçların seçimi, tedavi yöntemlerinin belirlenmesi ve diğer konularda mizacın bilinmesinin yararını ortaya koymuştur.

Müellif, cimanın hem gücü hem de fayda ve zararları açısından zamanına ve ne kadar yapılması gerektiğine dair bilgiler vermektedir. Buna göre ne kadar sıklıkta olması gerektiği ve bu sıklığın insan üzerindeki etkileri en çok değinilen konular arasında yer almaktadır. Cima, insanın istekli olduğu zamanda olursa, bedene hararet-i duhanî (duman) hâkim olur, her iki taraf için de verimlidir. Hekimlere göre en doğru zaman, kişilerin nefsi veya bedeni şevk içinde oldukları zamandır. (İshak b. Murâd, 2016: 77) Müellif zamana ve mekâna dair hemen hemen her durumu ele almış ve tavsiyelerde bulunmuştur. İstekli ve karşılıklı anlayış içinde yapılmasının üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Bugün de üzerinde durulan konular ve sorunlara aynıyla değinildiği ve çözüm arandığı görülmektedir.

Müellif, Galen'in bu alana dair görüşlerine de yer vermiş ve ilişkide aşırıya gitmenin hem beden hem de ruhen zararlarına değinmiştir. İlişkide aşırıya kaçılmayıp eğer itidalli olunursa melankoliye engel olur, zihni güçlendirir, akıl hastalıklarının tedavisinde etkilidir. İnsanı kötü düşüncelerden kurtarır, şevki artırır. Şişlikleri giderir, fazlalıklarından kurtarır, cildinin rengini düzeltir ve gırtlığını temizler. Hipokrat'a göre, balgamdan kaynaklanan hastalıkları giderir, bedeni kurutur. Birçok kişi bununla birlikte hastalıklarından kurtulmuşlardır (İshak b. Murâd, 2016: 76).

Bu dönemin önde gelen hekimlerinden Hacı Paşa (öl. 1424 [?]) da iyi ilişkinin hafiflik verdiğini, uykuyu rahatlatıldığını; balgam, kanama ve depresyon gibi birçok hastalığı iyileştirdiğini; gönlü ferahlattığını; öfke, keder ve kötü düşünceleri giderdiğini bildirmektedir. Burada da ihtiyaç olunca yapılması halinde faydalı ve ihtiyaç hissetmeden yapıldığında da baş dönmesi göz kararması, gövdenin ağırlaşması, lenflerin şişmesi, diz ve bel ağrısına sebep olacağı ifade edilmiştir. (Celâlüddin Hızır, 1990: 15) Hacı Paşa da tıpkı İshak b. Murâd gibi benzer zararlara dikkat çekmektedir.

Müellif bazı mizaçların cimadan olumlu ve olumsuz olarak nasıl etkilendiğini de ifade etmektedir. Mesela mizaçları soğuk ve yaş ise, kişinin cildini kara yağız eder, saç ve sakalı artırır. Eğer kişi ilişkiden vazgeçerse hastalıklar ortaya çıkar. Çoğunlukla baş ağrısı, moral çöküntüsü, hazımsızlık, iştahsızlık ve ateşlenmeler ortaya çıkar. O yüzden itidalli olmalı, aşırıya kaçılmamalıdır. İtidal muhafaza edildiğinde kişinin gücü azalmaz ve doğası güçlenir. Fazlası da hazım bozukluğuna yol açar (İshak b. Murâd, 2016: 77).

Müellif aynı zamanda uyku ve yemek yeme vaktine göre ilişkinin bedene zarar ve yararını da tartışmıştır. Bunun için uykudan önce olmasının daha uygun olduğunu, sonrasında ise mutlaka yatıp dinlenmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Uyku uyumasa bile dinlenmek şarttır. Bu durum nefesi de güçlendirir. (İshak b. Murâd, 2016: 77) Diğer kısımlarda anlatılan bedeni çok yorduğu ve enerji sarf ettiğine dair bilgilerin, farklı şekilde burada da verildiği görülmektedir. Bedenin bu eylemden sonra dinlenmeye ve sarf ettiği enerjiyi geri kazanmaya ihtiyacının olduğu ifade edilmektedir.

Yemek yemede ne çok aşırı tok ne de aç olunmalıdır. Yani orta halli yemiş olmalıdır. Yemekten sonra biraz hareket etmelidir. Bu suretle yemeğin biraz sindirilmesi sağlanmış olur. Kişi sıcaklık, soğukluk, ıslaklık, kuruluk, açlıkta ve toklukta orta haldeyken bir eylemde

psikolojik özelliklerin yanı sıra, sıcak - soğuk, kuru - yaş tabiatlı şekilde dört niteliğe dayalı karakter tasniflerine de gidilmiştir. Hıtlar ve onlara nispet edilen sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılık şeklindeki nitelikler, bitkilerde de bulunmakta ve bu özellikleri insanların kullanımında büyük önem taşımaktadır.

bulunmamalıdır. Erkek, çok tok olan biriyle olursa onu hararet basar. Kişinin kendisinde işlevsizliğe sebep olur. Müellif aynı şekilde aç olan biriyle olmanın bedeni boş bulunduracağını, kuru illetler meydana getireceğini ifade eder. (İshak b. Murâd, 2016: 77) Aynı şekilde Hacı Paşa da en uygun zamanın yemeğin midede hazmedilmesinden sonraki zaman olduğunu bildirmektedir. (Celâlüddin Hızır, 1990: 15) Esasen ne çok açlık ne de çok tokluğun önerilmediği, yemekten sonra biraz hazmetmeyi beklemek gerektiği ve enerjiden düşürecek kadar aç olunmamasını tavsiye etmektedir.

İlişkide aşırıya gitmenin bir takım bedeni ve ruhi zararlarına değinilmiştir. Bu aşırılıklar kişinin teninin rengini soldurur. Uykusuzluğa sebep olur. Görmeyi ve işitmeyi zayıflatır. El ayak titremesine, felce ve eklem ağrılarında, ateş basmalarına sebep olur, böbreğe zarar verir. Mesane veremine ve kanamaya sebep olur. Yaşlılar için zararlıdır. İnce ağrı yaparak helak eder. Bedenini zayıflatır. Müellif burada ayrıca, "Çünkü cima bir tür kusmadır." ifadesini kullanarak, farklı bir benzetme yapmıştır. Yenilen yemeklerden bir damla kan oluşur, damarlara girer, onu gereksiz yere israf etmemek gerekir. Birisi insana kastedip kanını akıtırsa, cimada aşırılığa kaçmaktan daha çok kuvvet düşürmez. İştahsızlığa sebep olur. (İshak b. Murâd, 2016: 78) Hacı Paşa'ya göre de fazlası kuvvetten düşürür, iştahı azaltır, kalbi zayıflatır, çarpıntı yapar, bedeni kurutup uykusuzluğa sebep olur. Kaş ve kirpiği azaltır (Celâlüddin Hızır, 1990: 15).

Hacı Paşa eserinde kimlerden uzak durulması gerektiğine de değinmiştir. Aç, susuz olan ve hemen yemek yemiş olan, hamam içinde, kan aldırın, müşhil içen, çok kusan, çok gazlı olup onu çıkarın, haceti gelen, küçük kız, hasta kadın, çocuk doğurmayan kadın, çirkin olan ve gönlünün istemediği kişi gibi detaylı örneklere yer verilmiştir. Lohusa veya hayızlı kadından da uzak durulmalıdır (Celâlüddin Hızır, 1990: 15).

Müellif, cimanın insan bedenine faydalarına dair müstakil bir başlık açmıştır. Burada söze öncelikle vücuda çok faydalı olduğunu söyleyerek başlamış ve bunun için ise güç kuvvet gerektiğini eklemiştir. Bunun yanında organların özelliklerine göre nasıl daha sağlıklı olacağına dair konuları da burada tartışmıştır. Benzer şekilde organların sıcak ve yaş, soğuk ve kuru olmasına göre de yaşanabilecek sorunlara değinmiştir (İshak b. Murâd, 2016: 76).

Müellif faydalara değinirken Dioskorides, Hipokrat ve Galen'den bilgilere aktarmıştır. Galen bunun bedene faydasını itidalli olmasına bağlamıştır. Ona göre her gün olmamalıdır. Uygun zamanda ve durumlarda yapıldığında karasevda veya melankolinin iyileşmesinde etkilidir. Zihni güçlendirir. Psikiyatrik hastalıkları olanların tedavisinde olumlu etki sağlar. Nefsi yatıştırır, zihni kötü düşüncelerden arındırır. (İshak b. Murâd, 2016: 76-77) Müellifin Hipokrat'tan yaptığı aktarımlara göre de cinsel ilişki, vücuttaki enfeksiyonu kurutur, fazlalıkları giderir, yüzünün rengini düzeltir. Müellif'e göre Hipokrat, birçok hastanın itidalli ilişki ile çoğu hastalıklarından kurtulduğunu aktarmaktadır (İshak b. Murâd, 2016: 77).

İshak b. Murâd'da olduğu gibi Hacı Paşa da, cimanın hafiflik verdiğini, uykuyu rahatlattığını; balgam, kanama ve depresyon gibi birçok hastalığı iyileştirdiğini; gönlü ferahlatıp, öfke, keder ve kötü düşünceleri giderdiğini belirtmektedir. Bu ihtiyaç olunca yapılmalıdır. İhtiyaç hissetmeden yapıldığında baş dönmesi, göz kararması, gövdenin ağırlaşması, testisler ve lenflerin şişmesi, diz ve bel ağrısı gibi olumsuz durumların ortaya çıkmasına sebep olur (Celâlüddin Hızır, 1990: 15).

Korku, öfke, uykusuzluk, terleme, kusma, ishal ve yorgunluk durumlarında da her türlü zorlayıcı durumdan sakınmak gerekir. Ağzının tadını bozar. (İshak b. Murâd, 2016: 78) Bir kişinin sinirlerinin zayıf olup, mecrasının güçsüzleşmesi, organlarının zayıflığı, böbrek, mide, bağırsak gibi organların hastalıklarının organlarına zarar vermesi, bedende yel olmaması, mizacın dengesinin bozulması, bedende kuruluk olması da sebepler arasındadır. Kuruluk cimanın keyfini azaltır. Bel soğukluğu, mide şikayetleri zayıflatır. Sevda ehlinin sertleşmesi güçlü olur. Unutkanlık da bu işe zarar verir (İshak b. Murâd, 2016: 79).

İlaçlar

Edviye'de bâh konusuna dair açılan başlık altında çeşitli sağlık sorunlarına da değinilmiştir. Fakat ilaçlar bahsinde hastalıklara göre bir sınıflandırma yapılmamış, ilaçlar alfabetik sıraya göre alınarak, iyi geldiği hastalıklar bu ilacın başlığı altında zikredilmiştir Bu ilaçları bir sınıflandırmaya tabi tuttuğumuzda, hazzı artıran ve azaltan ilaçlar, gücü artıran ilaçlar, gebeliği engelleyen ilaçlar, kadının hamileliği, doğumu, emzirmesi ve diğer hastalıklarına dair ilaçlar ve bir cinsiyete göre hastalıklara has ilaçlar şeklinde sıralanabilir. Özellikle cinsel hazzı ve gücü artıran ilaçların sayısı diğerlerine göre oldukça yüksektir. Bunun yanında az sayıda doğum kontrolüne dair ilaçlar da bulunmaktadır.

En çok ilaç önerilen konu, bâhın/şehvetin artırılmasına yönelik olanlardır. Müellife göre şehvetin artırılması ve cimanın sağlığı için gerekli olan sıcaklık ve rutubetin kaynağı beslenmedir. Bundan dolayı beslenmenin önemine sık sık vurgu yapılmıştır. Hem etler hem de bitkilerin bulunduğu ilaçlar, sağlıklı yaşamın temel esaslarından olan isteğin artırılması için bir takviye olarak değerlendirilebilir. Yılan balığı, serçe eti, deve eti, (İshak b. Murâd, 2016: 17-18) isteği artıran etler arasında sayılmaktadır.

Bitkisel ilaçlar arasında müellifin verdiği bitkiler ve tohumlar şunlardır. Besbase, buğday, belâdır, baldırıkara, boy, (İshak b. Murâd, 2016: 24-26) hurma, haşhaş, dar-ı fulful (başbiberi), tilki taşağı, demir diken, zencefil, sütleğen otu, sufal, söğülme, şakakul, şalgam ve tohumu, (İshak b. Murâd, 2016: 37-37) fıstık, kavun, kerdeme, keşur, gülgüz ve tohumu, kimyon, gendena, kenevir, kaşım-ı beyabani, güveyi otu, marul tohumu, nohut, nane, (İshak b. Murâd, 2016: 41-51) helyun, venbel otu, Hindistan cevizi, yunt dişi, demir diken, (İshak b. Murâd, 2016: 51-53) anason, bal, zafiran, zeytin, sarımsak, soğan tohumu, sakız, susam, şeftali, fındık, kaşni, kunduz taşağı otu, ceviz, kavun tohumu, kebabe, kerdeme tohumu, kerefs, keşur tohumu, kemmün, kiraz, nar, yonca tohumu, (İshak b. Murâd, 2016: 55-56) cinsel isteği artırır. Bazısı bitkinin yaprağı ve çiçeği iken bir kısmı da tohumdur. Bunlardan hem tohumu hem de bitkisi kullanılanlar olduğu gibi sadece tohumun ilaç olarak kullanılması da tavsiye edilmektedir.

Müellif, müfred olarak verdiği hayvansal ve bitkisel ilaçlar yanında, birleşik ilaçlara da değinmiş, hatta ilaçların bazen tek başına tam etki yapmadığını ve başka bir ilaçla karıştırıldığında etkisinin daha güçlü olduğunu ifade etmiştir. Mesela dar-ı fulful ve zencefil tek başına

kullanıldıklarında soğuktur ve dolayısıyla bâhın artırılmasında etkisi yeterli değildir. Fakat bakla ile karıştırıldığında bedenın gıdası olur yani daha iyi sonuç alınmasını sağlar. Benzer şekilde soğan sıcaktır, gaz yapar; yaştır, gıdası azdır. Fakat soğan koyun etiyle pişince zenginleşir ve daha faydalı olur (İshak b. Murâd, 2016: 79).

Hacı Paşa da koyun etinin nohut ve soğanla pişince kişiyi güçlendirdiğini ifade eder. Hacı Paşa'ya göre semiz oğlak, semiz tavuk ve semiz piliç de kuvvetlendirir. Bunun yanında herise, sütlü piring, helyun bitkisi, yarı pişmiş yumurta, pişmiş balık, kebab, süt, yoğurt, bütün beyinler, üzüm, hıyar, nane, turp, bürülce, şalgam, nohut, havuç, fındık, fıstık, Hindistan cevizi, meneviş, köknar içi, bal, kendenadur, kereviz tohumu, tarçın, besbase, behmen otu, kust (topalak) otu, kerdeme tohumu, tilki taşığı otu, şakakul, zencefil, sürincan, sakankur (kum kertenkelesi), karanfil, güvercin yumurtası, terancübin (kudret helvası), mesruzitus, misk macunu, keşur (yaban havucu) macunu, susam tohumu da kişiyi kuvvetlendirir. Hacı Paşa, ilaçlar ve diğer takviyeler yanında kişisel bakım ve belli hareketleri de bâhı arttırıcı unsur olarak saymıştır. Ayrıca tıraş olmak, güzel ses duymak, sırt üstü yatmak da güçlendirici unsurlar arasındadır. (Celâlüddin Hızır, 1990: 118) Bâhı ve hazzı arttırılan ilaçlar arasında sayılan demir dikenı, kavun, kerdemenin (İshak b. Murâd, 2016: 30, 44-45) erkeğin gücünü arttırdığı ifade edilmektedir. Buradan söz konusu ilaçların erkeğin mukavemetini arttırdığını anlayabiliriz.

İshak b. Murâd, yemeklerde de mizaca vurgu yapmıştır. Yiyeceği pişirirken onun mizacını bilmek gerekir. Yumurta sarısı, kemik iliği, serçe beyni ve tüm beyinler yaştır fakat kuruluk da vardır. Serçe beyni ve eti sıcaktır. Kemik iliği daha soğuktur. Bu üç haslete sahip olan gıda nohuttur. Çabuk etki gösterir. Tere şalgamdan daha sıcaktır fakat daha az gaz yapar. Eğer bunlara kemik iliği katılırsa nohut gibi olur. Terenin besin değeri azdır. Sıvı yapmada şalgamdan zayıftır. (İshak b. Murâd, 2016: 79) Bunun gibi tıpkı insan organlarını tanımlarken kullandığı soğuk-sıcak, yaş-kuru özellikleri ve bu özelliklerin bâh konusuna olumlu ve olumsuz etkilerini de ele almıştır.

Bu dönemde de tıpkı günümüzde olduğu gibi bazı ilaçların gereğinden fazla veya uygunsuz şekilde alındığında yararıdan çok zarar getirdiği görülmektedir. Bunlar arasında müellif "belâdır" adı verilen bitkiyi dile getirmiştir. Belâdır bitkisi fazla alındığında zararlıdır ve ölüme sebep olur. (İshak b. Murâd, 2016: 25) Dolayısıyla basit formda ilaç olarak kabul edilen bitkilerin dahi, makul oranlarda ve hekimin tavsiyesine uygun olarak alınması gerekmekte, fazlası kişinin ölümüne kadar varan zarara yol açmaktadır.

Bâhı arttırıcı çok sayıda ilacın yanında bazen insanı zora sokan ve muhakkak önüne geçilmesi gereken bir başka sorun olan aşırılığın gidermek için de ilaçlar önerilmiştir. Tebaşir, gül, kübbad, tohmekan (semizotu), suci, kişniş, marul, ayıt, isteği azaltan ilaçlardır. (İshak b. Murâd, 2016: 26, 48, 55) Ayrıca sütleğen otu çok içilirse bâhı azaltır. Bunun yanında cimadan hemen sonra içildiğinde boğmacaya sebep olduğu ifade edilmiştir. (İshak b. Murâd, 2016: 34) Bu örnek de ilaçların dozunun ayarlanmasının ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Bâhı desteklemesi yanında, bu esnada alınan hazzı arttırılan bazı ilaçlardan da bahsedilmiştir. Zaaf halinde kişi eğer sıcak mizaçlı ise yağlı ayran ve yağlı süt içmelidir. Şeker yemeli, Basra balı içmeli ve taze balık yemelidir. Kişi eğer soğuk mizaçlı ise terbiye edilmiş zencefil, rafadan yumurta, baş biberi, kavrulmuş serçe eti yemeli ve eski şarap içmelidir (İshak b. Murâd, 2016: 68-69).

Hazımsızlık, soğuk suyu çok içmek, fazla müşil içmek, çok kan aldırarak ve fazla hacamat yaptırmak, sedefotu, kemnun, üzerlik, keçi boynuzu çekirdeği, mercimek, ekşi ve tiz nesnelere, marul, kafur, gül, nilüfer, katuna tohumunun da hazzı azalttığı kaydedilmektedir (Celâlüddin Hızır, 1990: 118).

Şüphesiz bâhın iyi olmasının en önemli göstergelerinden biri de vücut suyunun bol olmasıdır. Bundan dolayı da bir dizi ilaç tavsiyesinde bulunulmuştur. Bunların başında etler gelmektedir. Tavuk ve deve eti (İshak b. Murâd, 2016: 18) bu nevidendir. Baharatlar ve diğer bitkilerden hardal, hurma, tilki taşığı otu, zeytin, sufal ve tohumu, söğülme, şakakul, şalgam ve tohumu, fıstık, kasni, köz, kavun, kerdeme, keşur ve tohumu, gülgüz ve tohumu, kimyon, gendena, kenevir, kaşım-ı beyabanı, köknar, nar, nohut, helyun, yonca aynı türden etkisi olan ilaçlardır. Bunun tersine etki eden bitkiler de verilmiştir. Tebaşir, tarhun, fulful, kişniş, kübbad, marul tohumu (İshak b. Murâd, 2016: 29-49) bu türdendir.

Edviye-i Müfrefe, genelde güç arttırıcı, haz arttırıcı ve teşvik edici ilaçların yanında gebeliği önleyici ve doğum kontrol yöntemi olarak kullanılan ilaç tavsiyelerinde de bulunmuştur. Bunların bir kısmı harici kullanıma uygun olarak gebeliği engellerken, bir kısmı da kadının yeme içmesi yoluyla gebeliği engellemektedir. Bunların başında, daha geniş ve daha yaygın etkisi bulunan katran gelmektedir. Müellife göre katran haricen kullanıldığında kadın hamile kalmaz, kalsa da gebelik devam etmez. Hamile kadın içerse gebelik sonlanır. (İshak b. Murâd, 2016: 43) Bu durumda katranın çok etkili olduğu ve sadece gebeliği engellemekle kalmayıp, oluşmuş olan gebeliği de sonlandırdığı görülmektedir. Benzer şekilde nane de kadın tarafından yenirse gebelik olmaz (İshak b. Murâd, 2016: 51).

Eserde it boncuğu bitkisinin kadında doğurganlığı arttırdığı ifade edilmektedir. (İshak b. Murâd, 2016: 17) Bunun ne şekilde arttırdığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kadının gebeliğe hazırlanması, kaliteli yumurtaların olgunlaşması veya tüplerin performansına dair hiçbir bilgi yoktur, dolayısıyla etkisi de belli değildir. Fakat it boncuğu bitkisi eserde birçok hastalık ve şikâyetin tedavisinde adı geçen ilaçlardan biridir. Dalak ağrısı, idrar tutulması, doğum ağrısı, kasık ağrısı, yanık gibi sorunlarda da it boncuğu bitkisinin adı geçmektedir. Yanık ve dalak ağrısı dışındaki şikâyetlerin yerinin alt karın bölgesi olduğu göz önüne alınırsa, bu bölgede daha etkili olduğu söylenebilir.

Eserde papatya ve suyu, boy, kereviz, it boncuğu bitkisi, bürülce suyu, boy ve laden buharı da (İshak b. Murâd, 2016: 23, 26, 45, 55) doğumu kolaylaştıran ilaçlar arasında yer almaktadır. Biraz önce değindiğimiz gibi it boncuğu bitkisi genel olarak alt karın bölgesinde ağrı kesici etkisi olduğu ve papatyanın da sakinleştirici etkisi göz önüne alınırsa, bunların hastayı genel olarak sakinleştirdiği ve rahatlatıldığı söylenebilir.

Kadının hayzı gelmediğinde bu bir sorun olarak kabul edilmekte ve siklusun sağlıklı işlemesi için hayzı başlatacak çözümler aranmaktadır. Bugün de aynı durum yaşanmakla birlikte, genelde artık kimyasal ilaçlara başvurulmaktadır. *Edviye*'de bununla ilgili verilen ilaçlar oldukça çoktur. Uşnan (çöven), eğir, papatya, badem, boy, hatmi, râzyâne, şarmaşık, su kerdemesi, simsim, fındık, köz, kavun, kebere, kereviz, gülgüz ve tohumu, venbel otu, arpa suyu, eğir, belesan, tut, soğan, hatmi, hıyar, torak otu, demir dikenı, razıyane, zafira, at sütü,

suçi, sarımsak, şakakul, şalgam, taru, fulful, kamış, kavak yemişi, kelem, gendene, nohut suyu, laden, hacercul yehud (İshak b. Murâd, 2016: 20–56) bu sorunun çözümünde önerilen ilaçlardandır.

Ağaç kavunu, yılan boncuğu, venbel otu (boyacı diken) (İshak b. Murâd, 2016: 20, 22, 52) hamile olan kadının bebeğini düşürmesine sebep olan ilaçlardandır. Bunlar isteğe bağlı bir düşükte ilaç olarak kabul edilirken, gebeliğin devamının istenmesi durumunda da sakınılması gereken bitkiler olarak değerlendirilebilir.

Genç çağlarındaki bir kadın için en zorunlu durumlardan biri de şüphesiz doğum yaptığında bebeğini besleyecek yeterli sütünün olmasıdır. Günümüzde de bu durum önemini korumakta ve gerek bitkisel gerekse kimyasal ilaçlara başvurulmaktadır. *Edviye*'de de müellif hayvansal ve bitkisel çok sayıda ilaç adı vermiştir. Serçe eti, (İshak b. Murâd, 2016: 18) durak otu, râzyâne, şakakul, (İshak b. Murâd, 2016: 30–37) fındık, köz, kebere, kerdeme, (İshak b. Murâd, 2016: 41–45) helyun ve yoncanın (İshak b. Murâd, 2016: 52–53) kadının sütünü artırdığı ifade edilmektedir. Şahtere veya kadife çiçeği olarak da bilinen beg börki (İshak b. Murâd, 2016: 24) bitkisinin ise kadının sütünü azalttığı belirtilir.

Müellif bâh ve neslin devamı dışında da bazı ilaçların bir cinsiyetin hastalıklarında etkili olduğunu ifade etmiştir. Eşek turpunun kadınların ayak ağrılarını geçiriyor olması bunun en önemli örneklerindedir. (İshak b. Murâd, 2016: 20) Kızıl zâc kadınların ağrılarını iyi gelir. (İshak b. Murâd, 2016: 32) Nane âdeti sakinleştirir. (İshak b. Murâd, 2016: 51) Garikun da kadın hastalıklarında iyidir. (İshak b. Murâd, 2016: 41) Bunun yanında sabunun erkek ve kadının belli organlarının hastalıklarında yararlı olduğu ifade edilmekte ve her iki cinsin de hastalıklarında önerilmektedir. (İshak b. Murâd, 2016: 38) İklülül'î-melik yani sarıyoncanın organlara zarar verdiği, (İshak b. Murâd, 2016: 22) şakakulun yani yabani havucun organları güçlendirdiği, ayrıca bu otun biraz kavrulmuş olanının da bâh için çok faydalı olduğu beyan edilmektedir. (İshak b. Murâd, 2016: 37) Bunun yanında durak otunun da erkek organları ve makat için yararlı olduğu ifade edilmektedir (İshak b. Murâd, 2016: 30).

Bâh alanına dair gerek sorunlar gerekse teşvik edici ve iyileştirici tavsiyeler, tarih boyunca ilgi çekmiş ve bu alanda ciddi bir literatür oluşmuştur. Başlangıçta tıp eserleri içinde konuya yer verilirken zamanla ayrı bölümler halinde konu genişlemiş ve daha sonraları müstakil kitaplar yazılmıştır. Bu tür eserlerden pek çok telif ve çeviri olmak üzere kaynak bulunmaktadır. Bunlar zaman zaman birçok disiplinle ilişkilendirilerek hacimli ve ansiklopedik boyutlar kazanmıştır. Aynı zamanda anatomi, farmakoloji, botanik, zooloji ve edebiyat gibi alanla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili birçok bilim dalı ile tartışılmıştır.

Münferit eserlerin yanı sıra gerek künnaş ve câmi' tipi ansiklopedik tıp eserlerinde gerekse edviye ve akrâbâzîn adlı tıp kitaplarında bâh konusuna yer verilmiştir. Osmanlı döneminde yazılan ve ilk Türk tıp eserlerinden olan Geredeli İshak b. Murâd'ın *Edviye-i Müfrede*'si de bunlardan biridir. *Edviye-i Müfrede* iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde ilaçlar, alfabetik sırayla ve sekiz ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlar bâhı artıran ve güçlendiren ilaçlar, bâhı azaltan ilaçlar, hamileliği engelleyen ilaçlar, kadın doğurganlığını arttıran ve doğumu kolaylaştıran ilaçlar, kadına hayzı getiren ilaçlar, kadın sütünü artıran ve azaltan ilaçlar ve cinsiyete özel ilaçlardır.

Eserin ikinci bölümünde bâh ile ilgili genel bilgilerin yer aldığı bölüm, dört ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlar organların anatomik ve fizyolojik özellikleri, zaman ve miktar, faydaları ve cimaya zarar veren durumlar olmak üzere sınıflandırılabilir.

Eserde geçen hastalıklar ve tedavilerine dair birçok konunun bugünkü bilgilerle çatıştığı ve geçerliliğini yitirdiği görülmektedir. Ayrıca verilen sebep ve sonuç ilişkileri arasında geçerli bir bağ bulunmamaktadır. Mesela boşalmayan sıvının artınca baş ağrısı, moral çöküntüsü, hazımsızlık, iştahsızlık ve ateşlenmeler ortaya çıkar gibi bilgilerin bugünkü tıp bilgisi içinde anlamlı bir bağ oluşturmadığı görülmektedir. Fakat gerek verilen ilaçların besin değeri, idrar söktürücü etkisi, antiseptik değeri, vitamin ve protein gibi iyileştirici, güçlendirici ve takviye edici etkilerinin tarihte nasıl anlaşıldığı ve kullanıldığına ortaya çıkarılması medeniyet tarihi ve tıp tarihi açısından önem arz etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek alınmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declared that there is no competing interest.

Funding: The author declared that this study received no financial support.

Kaynaklar

- Adigüzel, A. (Kış 2015). Bahnâmeye Bir Bakış ve Gelibolulu Mustafa Alî'nin Bahnâmesi. *Turkish Studies*, 10 (8), 299-322.
- Adigüzel, A. (Kış 2016). Rahâtü'n-Nüfûs'ta Cinsel Sağlık İle İlgili Terimler. *Turkish Studies*, 11 (4), 19-66.
- Bayat, A. H. (2009). *Osmanlı Tıbbında Cinsellik ve Ali b. İshak'ın Bahnâmesi (...-1430)*, Ege Üniversitesi Basımevi.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*, 3. Baskı, Zeytinburnu Belediyesi.
- Celâlüddin Hızır, *Müntehab-ı Şifâ*, ed. Z. Önler. 1990. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1 (15).
- Demirhan Erdemir, A. Geredeli İshak, *TDV. İslâm Ansiklopedisi-14*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 30-31. <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir>
- Gençel Efe, Z. (2019). *İslam Tıbbı Gelişimi Kaynakları*, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- İshak b. Murâd, (1387) *Edviye-i Müfrede*. Haz. M. Canpolat & Z. Önler. 2016. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaman, M. İ. – Az, A. (Mayıs 2022). Osmanlı Tıp Literatüründe Türkçe Yazılan İlk Bahnâmenin Güncel Üroloji Açısından Değerlendirilmesi. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 27(2), 173-183.
- Karlığa, H. B. (1991). Anâsır-ı Erbaa, *TDV. İslâm Ansiklopedisi-3*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 149
- Kıran, Ö.- Kadioğlu, S. (2022). Türkçe Kaleme Alınmış İlk Basit İlaçlar Kitabı ve Yazarı: Edviye-i Müfrede ve İshak b. Murâd. *Lokman Hekim Dergisi-12* (1), 17.
- Kıranatlıoğlu, M. (2016). *Sâmî Dinlerde Cinsellik*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Kırbiyık, K. Tîfâşî, *TDV. İslâm Ansiklopedisi-41*. Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 148-150.
- Özcan, A. Bahnâme, *TDV. İslâm Ansiklopedisi-4*. Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 489-490.

Structured Abstract

The subject of bâh has been discussed since ancient civilizations; while it was included in medical works or as separate chapters at the beginning, it was written as a book later on. There are many sources of copyright and translation from such works. These have gained voluminous and encyclopaedic dimensions due to being associated with many disciplines from time to time. At the same time, they have been discussed with many disciplines such as anatomy, pharmacology, botany, zoology, and literature, which are directly or indirectly related to the field.

In addition to the individual works, the subject of bah is included in both the künnaş and cami' type encyclopedic works on medicine, as well as in the medicine books called edviye and kinzin. Geredeli İshak b. Murad's Edviye-i Müfredede, which was written in the Ottoman period and is among the first Turkish medical works, is one of them. Edviye-i Müfredede consists of two parts. The first part is devoted to simple drugs. A total of 260 curriculum drugs are mentioned in the book. Of these, there are 202 herbal drugs, 42 animal drugs, and 15 chemical drugs. These drugs, which are discussed in alphabetical order, are also described in how they will be used in the 57 complaints and diseases listed. The second part is a summary medical book about diseases. In addition to the fact that a section is reserved for sexual problems in the second winter, while the drugs are mentioned in the first part, the ones that are good for sexual problems are mentioned. For example, when it comes to meats, it is stated that all fish increase lust.

The chapter in the first part of the work, in which drugs are handled in alphabetical order, can be discussed under eight main headings: medicines that increase sexual desire and strengthen relationship, medicines that decrease sexual desire, medicines that increase semen, pregnancy-inhibiting medicines, medicines that increase female fertility and facilitate childbirth, medicines that bring a woman's menstruation, medicines that increase and decrease women's milk, and gender-specific medicines.

The section in the second part of the work, which contains general information about sexual intercourse, can be discussed under four main headings: Anatomical and physiological features of the genitals, time and amount of sexual intercourse, benefits of sexual intercourse, and conditions that harm sexual intercourse.

In Edviye, a topic about sexual health is reserved and various sexual problems are mentioned here. However, there was no classification according to the diseases in the mention of drugs, the drugs were taken in alphabetical order, and the diseases they were good for were listed under the heading of this drug. When we classify these drugs, we can identify drugs that increase and decrease sexual pleasure, drugs that increase male potency, drugs that increase semen, drugs that prevent pregnancy, drugs that increase women's fertility, drugs that facilitate childbirth, drugs that regulate women's menstruation, drugs that cause abortion, drugs that increase the milk of lactating women drugs that reduce as well, and drugs specific to diseases according to a gender. Especially the number of drugs that increase sexual desire and semen is quite high compared to others. There are also a small number of contraceptive drugs available.

The most recommended drugs are those aimed at increasing sexual desire. According to the author, the source of warmth and humidity, which is necessary for the increase of lust and the health of the body, is nutrition. For this reason, the importance of nutrition has often been emphasized.

In addition to the animal and herbal medicines she gave as a curriculum, the author also mentioned the combined medicines, and even stated that sometimes the medicines do not have a full effect on their own and that their effect is stronger when mixed with another medicine.

Edviye-i Müfredede made recommendations that are generally used as a contraceptive and birth control method, as well as potency-enhancing, pleasure-enhancing and stimulating drugs. While some of them prevent pregnancy by being applied to the genitals, some of them prevent it through the woman's eating. Chief among these is tar, which has a wider and more widespread effect.

When the woman's menstruation does not come, this is accepted as a problem and solutions are sought to initiate bleeding for the healthy functioning of the cycle. Although the situation is the same today, chemical drugs are generally used. There are many drugs given in Edviye.

One of the most imperative conditions for a woman of childbearing age is undoubtedly to have enough milk to feed her baby when she gives birth. Today, this situation maintains its importance and both herbal and chemical drugs are applied. In Edviye, the author gave the names of many animal and herbal medicines.